

ԼՐԱԳՐԱԿԱՆ ԳՈՐԾԸ ԱՆԳԼԻԱՅՈՒՄ^{*)}

IV

Ասածներէց պարզ է որ քաղաքական մամուլը Անգլիայում վաղուց խոշոր արդիւնագործութեան շարքն է անցել։ Որպէսզի լրագիրը կարողանայ ամբողջ Մեծ Բրիտանիայում հէնց լոյս տեսնելու օրը վաճառուել, որպէսզի այս լրագիրը բաղկացած 8 երեսներից (56 մեծ սիւնեակ) վաճառուի երկու կողմէ կով, և որպէսզի այդ գինը նոյնը լինի թէ Լոնդոնում և թէ Շոտլանդիայի ամենավերջին անկիւնում,—դրա համար անհրաժեշտ է լրագրական արդիւնագործութեան բարձր աստիճանի համակենտրոնացում, դրա համար անհրաժեշտ է որ վաճառուին հարիւր հազարաւոր օրինակներ։ Համակենտրոնացման հէնց այդ իրողութիւնն է պատճառը որ Լոնդոնում իր 6 միլիոն ազգաբնակչութեամբ, այդքան չնչին է ամենօրեայ քաղաքական լրագրների թիւը. 1855 թուականին դրանց թիւը հաւասար էր 15-ի, 1883-ին՝ 18-ի, իսկ ներկայումս 19-ի։ Որպէսզի նոր լրագիր հիմնուի, պէտք է միանգամից ծախսել հարիւր հազարներ, եթէ ոչ միլիոններ. իսկ լրագրի նման անհաստատ գործի վրայ այդպիսի մեծ դրամագլուխներով ըիսկ անողների թիւը իհարկէ շատ չնչին է։ Ահա, իմիջի այլոց, թէ ինչու Անգլիայում մինչև այժմ չկայ ամենօրեայ սոցիալիստական լրագիր։

Լրագրական գործը իբրև խոշոր արդիւնագործութիւն ցոյց տալու համար ծանօթացնենք Եւրոպայի ամենամեծ լրագրերի՝ Times-ի տպարանական գործունէութեան հետ։ «Times» լրագիրը բաղկացած է 20—28 ահագին երեսներից. այդ լրագրերի տեկստի բառերի միջին թիւը հաւասար է 113,000-ի, չհաշուած յայտարարութիւնները որ իւրաքանչիւր համարում բոլորում են 60—80 սիւնեակ^{**)։} Բացի ամենօրեայ «Times»-ից նոյն տպարանում տպագրւում են այդ լրագրի հետ կապուած հե-

^{*)} Տես «Մուրճ», № 4

^{**)} «Մշակ»-ի ամբողջ մի համարը բաղկացած է 16 սիւնեակից։ Ծ. Փ.

տեխալ հրատարակութիւնները. «The Male» (գինը 2 պենս—8 կոպ.) որ լոյս է տեսնում շաբաթը 3 անգամ և կազմում է «Times»-ի երկու օրուայ համառոտութիւնը. «Times Weekly Edition» (գինը 2 պենս) որ լոյս է տեսնում շաբաթը մի անգամ և պարունակում է շաբաթուայ ընթացքում «Times»-ում տպուած ամենակարևոր նկատողութիւնները և յօդուածները, և վերջապէս, «Literature» (գինն է 6 պենս), որ ներկայացնում է համաշխարհային գրականութեան ամենշաբաթեայ քննական տեսութիւն: Բացի այդ, իբրև «Times»-ի կողմնակի հրատարակութիւններ են «Times Law Reports», այսինքն դատաստանական լրագիր. երկու կիսամիայ գրքեր—«Issues», այսինքն բոլոր նոր ակցիոներական ընկերութիւնների հաժարատութիւն, և «Financial Half Year», այսինքն ֆինանսական կիսամիայ հանգէս: Վերջապէս, նոյն լրագրի հրատարակութիւնն է «Times Atlas», հիանալի քարտէզ 26 պրակներէից, յատուկ հրատարակութիւն «Encyclopedia Britannica», 1899 թուականին լոյս տեսած հսկայական հանրագիտարանը, «Ceintury Dictiounary», վեց հատոր «History of the War in South Africa» ևայլն ևայլն. «Encyclopedia Britannica»-ի (բրիտանական հանրագիտարան) տասներորդ հրատարակութիւնը բաղկացած 35 հազարի հոտորներից նոյնպէս տպւում է «Times»-ի տպարանում:

Դժուար չէ հասկանալ թէ որքան մեծ պէտք է լինեն թէ «Times»-ի տպարանը և թէ նրա գրասենեակը, որպէսզի կարողանան գլուխ հանել այդ տպագրական և հրատարակչական տեսակէն աշխատանքի մէջ:

«Times» լրագիրը միացրուած է սեփական հեռագրական թելով Բերլինի և Պարիզի հետ: Եւրոպայից, Ամերիկայից, Հարաւային Աֆրիկայից, Աւստրալիայից «Times»-ի թղթակցութիւնները ոչ այլ ինչ են, եթէ ոչ վիթխարի հեռագիրներ, որոնք լրագրին ահագին փողեր են նստում: Այդպէս օրինակ 1878 թ. Բերլինի դաշնագիրը տպւում էր «Times»-ում իսկոյն, հէնց որ մեծ պետութիւնների ներկայացուցիչները Բերլինում ստորագրեցին այդ դաշնագիրը: Այն հեռագիրը որով ուղարկուած էր «Times»-ին այդ դաշնագիրը, նստել է լրագրին 8000 բուրլի *): «Times»-ի պարիզեան թղթակից Բլովիցը պատմում է որ 1882 թուականին Կոլումբիայից ստացուած մի հեռագիր նստեց այդ լրագրին 40,000 ֆրանկ: Նոյն տարին միայն Եգիպտոսից ստացուած հեռագրները նստել են կէս միլիոն

*) Եյսինքն անլի քան «Մուրճ» ամսագրի ամբողջ բաժանորդագրութիւնը 1903 թ. ընթացքում... Ե. Խ.

Ֆրանկ: Սակայն այդ բոլոր թուերը չնչին են թուում համեմատութեամբ նրան, ինչ որ «Times» և միւս խոշոր լոնդոնեան լրագրները ծախսում էին հեռագրների վրայ Հարաւային Աֆրիկայից վերջին պատերազմի ժամանակ: Ամեն օր նրանք տպում էին վիթխարի հեռագրների «սեփական թղթակիցներից» պատերազմական բեմի զանազան տեղերից, և այդ հեռագրների իւրաքանչիւր խօսքի համար վճարւում էր 3 շիլլինգ (1 ր. 20 կոպ.): Այդ ծախքերին պէտք է աւելացնել զինուորական թղթակիցների պահպանութեան ծախքերը, որոնք անագին են, որովհետև անգլիական զինուորական թղթակիցները սովորել են փող չխնայել, երբ հարցը վերաբերում է տեղեկութիւններ ձեռք բերելուն և այդ բոլորը իր լրագրին աւելի շուտ հաղորդելուն, քան մրցակիցները:

Անգլիական պարլամենտում «Times»-ը ունի 16 սղագիր (ստենոգրաֆ): Պէտք է նկատել, որ անգլիական պարլամենտը չի տպում սեփական սղագիր տեղեկագրներ և այդ բացը վաճուց ի վեր լցւում է «Times»-ի նախաձեռնութեան շնորհիւ: Պարլամենտի նիստերի ժամանակ այդ լրագրի 16 սղագրները հեթթով աշխատում են խումբ-խումբ: Իւրաքանչիւր 15 րոպէսում սղագիրը մօտենում է «Times»-ի տպարանի հետ միացրելու և հեռախօսին և բարձր կարգում է ընդդիմախօսութիւնների գրի առած մասը: Տպարանում իրարից առանձին ձայնարգել անջրպետներով բաժանուած գրաշարները անընդհատ շարում են սղագրների կողմից հեռախօսով հաղորդածները: Պարլամենտի այդ ընդդիմախօսութիւնների մաս-մաս շարուածքները իսկոյն յանձնուած են գլխաւոր խմբագրին, որ տեղն ու տեղը հաղորդում է առաջնորդողներ գրողներին՝ լրագրի շարուող համարում ցանկալի առաջնորդողների ծրագիրը: Առաջնորդողներ գրողները գիշերուայ ժամի 12-ին—իւրաքանչիւրը նստած իր առանձին բիւրօում՝ կազմում են առաջնորդող յօդուածներ, որոնք մաս-մաս իւրաքանչիւր 10 րոպէսում ուղարկւում են տղայ-սուրհանդակների միջոցով տպարան, ուր անընդհատ աշխատում են գրաշարների չորս յատուկ խմբեր՝ սովորական չորս առաջնորդողների համար: Պարլամենտի նիստերը ոչ սակաւ կէսգիշերից անցնում են, նրանց մասին տեղեկագրները և հեռագրները ոչ սակաւ հասնում են առաւօտեան ժամի 2—2½-ին և այնուամենայնիւ առաւօտեան ժամի 5-ին արդէն «Times»-ի առաջին հրատարակութեան մէջ դրանք սլանում են յատուկ գնացքներով Բերմինգհամ, Լիւերպոլ, Մանչեստր, Գլասգո, Էդինբուրգ և Մեծ Բրիտանիայի այլևայլ անկիւնները: Յոյց տալու համար թէ ոքան մեծ է անգլիական լրագրը-

ների նախաձեռնութեան ոգին, բերինք մի իրողութեան. 1810 թուականին անգլիական գլխաւոր մինիստր Պիտտ հրամայեց պոստում պահել «Times»-ի համար ցամաքից եկած բոլոր թղթակցութիւնները, որպէսզի մինիստրութեան օրգանները կարողանան նորութիւնները աւելի շուտ տպել: Այն ժամանակ «Times»-ի խմբագիր Ջոն Ուալտերը հիմնեց սեփական պոստ, սեփական հեռագիր, սեփական սուրհանդակներ, սեփական նաւեր և այդպիսով ապահովեց իր անկախութիւնը կառավարութիւնից:

V

«Թայմզ»-ի նման են կազմակերպուած և Լոնդոնի միւս մեծ լրագրները: Այնտեղ ևս լրագրական բանուորի համար հիմնական պայմանն է հանդիսանում ճշտութիւնը և ժրջանութիւնը: Թէ այդպէս դրուած գործը ինչպիսի տիպարներ է մշակում, այդ կարելի է տեսնել Ջոն Դիլէյնի օրինակում, որ 37 տարի խմբագրելով «Times»-ը ոչ մի անգամ չի թողել խմբագրատունը, չկարդալով ամբողջ համարը *) և չտեսնելով այն ամբողջապէս տպուած վերջացած: Եւ լրագրական այդ կատարելագործուած աշխատաւորներն ստանում են փառաւոր վարձատրութիւն. «Times»-ի մշտական աշխատակիցները 7—15 հազար բուրլի, բաժինների խմբագիրները 30—40 հազ. բուրլի, իսկ գլխաւոր խմբագիրը ի հարկէ դրանից էլ աւելի մեծ վարձատրութիւն:

Եթէ Լոնդոնում լրագրական աշխատանքը մշակում է ջանասիրութեան և ճշտապահութեան հերոսներ, արտասահմանեան և մասնաւանդ պատերազմական թղթակիցների համար բոլորովին այլ յատկութիւններ են պահանջուում: Այդ թղթակիցները ոչ սակաւ ստեղծում են լրագրի փառքը, կրկնապատկում և եռապատկում են նրա ընթերցողների թիւը, իսկ այդ բանին հասնելու համար պէտք է ընդունակ լինել խիզախութեան, հնարագիտութեան և սրամտութեան հրաշքներ գործելու: Այդպէս Օ'Րէյլի լողալով անցաւ 1848 թ. փետրուարի 4-ին գիշերը մի ողորմելի մակոյկի մէջ Լամանը, որպէսզի առաջինը Անգլիա տանի ֆրանսիական յեղափոխութեան լուրը: «Daily News»-ի պատերազմական թղթակիցների տեղեկագիրները ֆրանս-պրուսական, եգիպտական, հարաւ-աֆրիկական պատե-

*) «Թայմզ»-ի իւրաքանչիւր համար տառերի թուով հաւասար է ին 8? 300—400 երեսանոց զգրքի:

բազմների ժամանակ և մանաւանդ Մակ-Գախանի հեռագրները Բուլղարիայից 1876 թուականին, ուր նա կարողացաւ մուտք գործել և իբրեւ առաջինը պատմել աշխարհին այդ երկրում թիւրքերի կատարած գազանութիւնների մասին,—ստեղծեցին այդ թերթի համբաւը և նպաստեցին նրա լայն տարածման։ «Daily Telegraph», որ այժմ միացած է սեփական կաբելով և թելաւոր հեռագրով Նիւ-Իորկի, Պարիզի և Վիեննայի հետ, ուղարկեց իր հաշուով ճանապարհորդ Սմիթին Արխանխա, իսկ 1871 թ. «New-York Herald»-ի հետ միասին՝ թղթակից Ստենլին*) Կենտրոնական Աֆրիկա Լեւինգստոնին գտնելու համար։

Բոլորը յիշում են և՛ «Daily Telegraph»-ի հռչակաւոր թղթակից էմ. Դիլլոնին, որ 1894—1895 թուականին չնայած թիւրքաց կառավարութեան յարուցած բոլոր խոչընդոտներին կարողացաւ մուտք գործել Թիւրքիա և Եւրոպայի ականջին հասցնել այդ դժբախտ երկրում տեղի ունեցած եղեռնագործութիւնների մասին։ Դիլլոնի յօդուածների շնորհիւ թիւրքիայի աներկակայելի խժդժութիւնները Հայաստանում մերկացրուած էին քաղաքակիրթ աշխարհի առաջ։ Այդ գրուածքները Անգլիայում զայրոյթի այնպիսի փոթորիկ բարձրացրին, այն աստիճան գրգռեցին Գլադստոնից ղեկավարուող հասարակական կարծիքը, որ այն ժամանակուայ պրեմիէր (առաջին մինիստր) լորդ Սոլսբերին պատրաստ էր պահանջել Թիւրքիայից Հայաստանի ազատումը. դժբախտաբար պետութիւններից մի քանիսի դժկամութիւնը արգելք դրեց այդ հարցի արդար լուծման առաջ։

Հայաստանից Դիլլոնը նոյն «Daily Telegraph»-ի յանձնարարութեամբ գնաց Սպանիա, սպանո-ամերիկական պատերազմի նախընթաց օրը։ Սպանիայից գնաց Կրետէ. ապա նա ներկայ է լինում Հաագայի «խաղաղ կոնֆերենցիա», Պարիզից թղթակցութիւններ է գրում Դրէյֆուսի դատի մասին, Եւրոպական զօրքերի հետ մտնում է Պեկին բռնաէջների ապստամբութեան ժամանակ... ահա այդչափ մեծ է անգլիացի թղթակցի աշխատելու ընդունակութիւնը։

VI

Եթէ անգլիական մամուլը հասաւ այդպիսի նշանաւոր.

*) Վախճանուից այս տարուայ ապրիլին Լեւինգստոնից տեղեկութիւններ չունէին սկսած 1869 թուից և միայն զիտէին որ նա գտնուած է Կենտրոնական Աֆրիկայում, ծանգանակաւ լճի մօտերքում։ 1871 թուականին Ստենլին յաջողով գտնել Լեւինգստոնին և նրա հետ միասին վերջացնել այդ լճի հետազոտութիւնը։ Ե. Փ.

զարգացման, եթէ նա ահագին ազդեցութիւն է ձեռք բերել ոչ միայն իրա Անգլիայի կեանքում, այլև միջազգային գործերում, դրանով նա նախեառաջ իհարկէ պարտական է մտքի այն անսահման ազատութեան որ թագաւորում է Անգլիայում վաղուց ի վեր:

Մտքի ազատութեան նշանակութիւնը հիմնալի կերպով հասկացել էր դեռ Միլտոնը (1608—1674). «Տուէք ինձ ազատութիւն ճանաչելու, սեփական մտքերը արտայայտելու և քննելու գործերը իմ խղճի համեմատ,—տուէք ինձ այդ ազատութիւնը, որ աւելի բարձր է բոլոր միւս ազատութիւններից»—բացազանչում է նա իր «Արիոպագիտիկէ» գրուածքում:

Անգլիայում գրաքննչութիւնը (ցենզուրա) վերացւում է 1695 թուականին: Այդ բանից սկսում է մամուլի բարգաւաճումը Անգլիայում թէ քանակութեան և թէ որակի կողմից: 1855 թուականին վերացրուած էր լրագրների վրայ դրած տուրքը: Թէ ինչ արագութեամբ էր աճում մամուլը Անգլիայում, բերննք մի քանի թուեր. չհաշուելով Շոտլանդիան և Իրլանդիան, Անգլիայում 1782 թուականին լրագրների թիւը հասնում էր 50-ի, 1882-ին արդէն 1200, իսկ 1901 թուականին ամբողջ Անգլիայում 2491, որոնցից 247-ը ամենօրեայ: Բացի այդ հանդէսներ և տեսութիւններ՝ ամսեայ, շաբաթեայ և եռամսեայ, 1901 թ.-ին հրատարակւում էին 2446, մինչդեռ 1846 թուականին հանդէսների և տեսութիւնների թիւը հաւասար էր 200-ի:

Մամուլի կատարեալ ազատութիւնը դառել է հասարակական կեանքի անսասան հաստատուած մի պայման. այդ ազատութիւնը շատ խոր արմատներ է գցել անգլիացիների բարքերի մէջ: Անգլիայում չկան մամուլի ազատութիւնը որոշող յատուկ օրէնքներ. այդ ազատութիւնը հիմնուած է աւանդութիւնների ու սովորութիւնների վրայ, բոլորում է նրանից որ գոյութիւն չունեն մամուլի վրայ օրէնսդրական ճնշումներ, և ամենից շատ պայմանաւորում է նրանով որ անգլիական ամբողջ ժողովրդի գիտակցութեամբ—մտքի ազատութիւնը նրա անձեռնմխելի իրաւունքն է, նա հաւատացած է որ առանց այդ ազատութեան անհնարին է խաղաղ և կանոնաւոր հասարակական կեանքը: Ահա ինչպէս է ձևակերպւում մամուլի ազատութիւնը անգլիական դատաւորներից մէկը (Վինֆոր). «Իմ կարծիքով, մամուլի ազատութիւնը կայանում է նրանում, որ ամեն մէկը առանց երկիւղի կարողանայ մամուլի միջոցով արտայայտել ինչ նոր վարդապետութիւն և կամենայ, մի պայմանով, իհարկէ, պատկառ (respect) ոճով վերաբերուելով կրօնին և երկրի կառավարութեան: Անհրաժեշտ

է, որ ամեն մէկը կարողանայ ցոյց տալ հասարակական գործիչների սխալները, սակայն չպէտք է նրանց վերագրել քրէական գործողութիւններ: Մամուլի ազատութիւնը չի կարող այդքան հեռու գնալ, որովհետեւ հակառակ դէպքում նա կը լինէր խախտում ոչ պակաս նշանաւոր իրաւունքի, այն է անհատական պատուի անձեռնմխելիութեան: Այդ իրաւունքը կարող է յարձակումների ենթարկուել միմիայն դատաստանի առջ, ուր ամբաստանուողը ունի ամբաստանողի հետ պաշտպանութեան հաւասար միջոցներ: Ուր սկսւում է անապացոյց պարսաւնքի ազատութիւն, այնտեղ վերջանում է մամուլի ազատութիւնը:

— S.

ԻՇԽԱՆՈՒՀԻ ՊՕՏԷՄԱՅԻՑ

(Տենիսոնից)

Երեկոյեան արտի միջով անց կենալիս՝
Հասունացած հասկերն էինք մենք հաւաքում
Մենք գժտուեցանք իրարու հետ,— ես և կինս—
Օ՛, գժտուեցանք, ինչու համար՝ չեմ իմանում,
Բայց և նորից համբուրուեցանք արտասուելով.
Որովհետեւ հասանք այնտեղ, ուր պառկում էր
Առջի տարուայ մեր կորցրած սիրուն մանկիկ:

*